

УДК 378.6:355(477)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ АВІАЦІЙНОГО ПРОФІЛЮ

©Марченко О. Г.

Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Інформація про автора:

Марченко Ольга Геннадіївна: ORCID: 0000-0002-8040-9687; Marchenko_8@ukr.net; кандидат педагогічних наук; доцент кафедри вищої математики; Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба; вул. Сумська, 77/79, м. Харків, 61023, Україна

Виявлено складний інтегративний характер педагогічного феномену освітнього середовища, визначено системні властивості, доведено соціальну природу, цілісність, динамічність, відкритість. Обґрунтовано доцільність компетентнісного, акмеологічного методологічних підходів до вирішення проблеми формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю. Визначено суттєві методологічні положення щодо вироблення професійних компетенцій та досягнення вершин особистісного розвитку майбутніх військових фахівців авіаційного профілю. Доведено, що формування мотиваційно-ціннісного, соціально-комунікативного, когнітивно-діяльнісного, особистісно-розвивального компонентів професійної компетентності майбутніх військових льотчиків і авіаційних інженерів підтримується інтеграцією освітнього середовища вищого військового навчального закладу авіаційного профілю в соціокультурний простір, наявністю стимулів особистісного зростання та професійного становлення, трансляцією та засвоєнням загальнолюдських гуманістичних цінностей, реалізацією стандартів фахової підготовки, забезпеченням високого рівню інтелектуального, фізичного, загальнокультурного розвитку.

Ключові слова: вищий військовий навчальний заклад, курсант, офіцер, освітнє середовище, педагогічна система, компетентність, акмеологія.

Марченко О. Г. «Методологические основы формирования образовательной среды в высших военных учебных заведениях авиационного профиля»

Выявлен сложный интегративный характер педагогического феномена образовательной среды, определены системные свойства, доказаны социальная природа, целостность, динамичность, открытость. Обоснована целесообразность компетентностного, акмеологического методологических подходов в разрешении проблемы формирования образовательной среды в высших военных учебных заведениях авиационного профиля. Определены основные методологические положения относительно формирования профессиональных компетенций и достижения вершин личностного развития будущих военных специалистов авиационного профиля. Доказано, что формирование мотивационно-ценностного, социально-коммуникативного, когнитивно-деятельностного, личностно-развивающего компонентов профессиональной компетентности будущих военных летчиков и авиационных инженеров поддерживается интеграцией образовательной среды образовательной среды высшего военного учебного заведения авиационного профиля в социокультурное пространство, наличием стимулов личностного роста и профессионального становления, трансляцией и усвоением общечеловеческих гуманистических ценностей, реализацией стандартов профессиональной подготовки, обеспечением высокого уровня интеллектуального, физического, общекультурного уровня.

Ключевые слова: высшее военное учебное заведение, курсант, офицер, образовательная среда, педагогическая система, компетентность, акмеология.

Marchenko O. «Methodological foundations of formation of the educational environment at the higher military educational institutions of aviation profile»

It is identified a complex integrative character of the pedagogical phenomenon of the educational environment, it is defined the system properties and proven the social nature, integrity, dynamism, openness. It is demonstrated the expediency of competence, the acme logical methodological approaches in there solution of educational environment formation problem at higher military educational establishment so aviation profile. It is defined the main methodological provisions for the professional competencies formation and achieved the personal development peaks of the future specialists of the military aviation profile. It is proved that the formation of motivational-value, social, communicative, cognitive-activity, personal and developmental components of the professional competence of the future military pilots and the aviation engineers supported the integration of the educational environment at the higher military educational institution of the aviation profile in the socio-cultural space, the existence of the personal growth captives and the professional formation, translation and assimilation of universal humanistic values, implementation of training standards, ensuring a high level of intellectual, physical, cultural ones.

Keywords: higher military school cadet, officer, learning environment, educational system, competence, acmeology.

Постановка проблеми. Освітнє середовище у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю є освітнім середовищем локального рівня, яке організується в межах окремого вищого військового навчального закладу. Водночас освітнє середовище авіаційного вищого військового навчального закладу виступає підсистемою національної системи вищої військово-професійної освіти, що функціонує в широкому соціокультурному середовищі та зазнає впливу таких сутнісних чинників як світова спільнота та світові суспільні процеси, держава, її зовнішня політика, громадські інституції, культура, наука, техніка, військове мистецтво, Збройні Сили України та інші державні силові структури.

Складний, інтегративний характер педагогічного феномену «освітнє середовище у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю», необхідність визначення його структури, функціональних зв'язків, інтегративних і руйнівних властивостей, можливостей щодо професійного та особистісного розвитку майбутнього військового фахівця авіаційного профілю затребувало відповідної методологічної основи дослідження.

Проте проблема визначення методологічних підходів до проблеми формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах ще не знайшла належного теоретичного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень. У своєму дослідженні ми спиралися, насамперед, на монографію М. Нещадима, яка присвячена проблемам військової освіти в Україні, зокрема її історії, теорії, практиці та методології [1]. Також у нагоді виявилася колективна монографія [2], в якій висвітлюються досвід, тенденції, перспективи, особливості підготовки військових льотчиків у контексті інноваційного розвитку вищої військової освіти в Україні. Монографія [3] була розглянута нами як база даних із визначення методології професійної підготовки льотних екіпажів, вироблення та підтримки їх професійних компетенцій в умовах освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю.

Вивчення наукових праць з огляду на досліджувану проблему засвідчило, що науковці підходять до проблем професійної підготовки майбутніх військових фахівців авіаційного профілю в основному з позицій системного, процесуального, технологічного підходів, використовуючи також ідеї компетентнісного [4], акмеологічного [5] методологічних підходів. Погоджуючись з авторами [1–5] щодо актуальності зазначених методологічних підходів вважаємо за доцільне уточнити особливості їх використання у вирішенні проблеми формування освітнього середовища у вищих навчальних закладах авіаційного профілю.

Мета статті полягає у визначенні методологічних засад процесу формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю.

Виклад основного матеріалу. Методологічною основою формування освітнього середовища ми вважаємо *системний підхід*, який передбачає розкриття цілісності освітнього середовища як інноваційно-комунікаційної технологічної системи [6], механізмів, що її забезпечують, установа інтегративних властивостей освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю, виявлення його структури в різноманітних зв'язках компонентів.

В освітньому середовищу авіаційного вищого військового навчального закладу ми бачаємо такі системні властивості:

1. Освітнє середовище у ВВНЗ авіаційного профілю є доцільною системою, зорієнтованою на виконання соціально-державного замовлення щодо професійної підготовки майбутніх військових фахівців авіаційного профілю (льотчиків, штурманів, авіаційних інженерів, офіцерів бойового управління).

2. Освітнє середовище у ВВНЗ авіаційного профілю є цілісною системою, єдність якої забезпечується неперервними процесами здійснення фахової авіаційної освіти, військово-професійної діяльності, педагогічної та службової взаємодії, що зв'язує всі компоненти освітнього середовища вищого військового навчального закладу авіаційного профілю: суб'єктний, соціально-виховний, організаційно-управлінський, змістовно-процесуальний, результативний.

3. Освітнє середовище у ВВНЗ авіаційного профілю є соціальною системою, оскільки основним його компонентом, що визначає процес формування та функціонування освітнього середовища, є люди (особовий склад військового підрозділу, військового колективу, військової частини, Повітряних Сил Збройних Сил України), їхні потреби, мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації, дії, вчинки, поведінку, взаємини. Оскільки мета та функції освітнього середовища соціально детерміновані, його функціонування здійснюється відповідно до законів суспільного розвитку.

4. Освітнє середовище у ВВНЗ авіаційного профілю є педагогічною системою, оскільки його функціонування пов'язане з реалізацією таких педагогічних завдань:

– формування сприятливої обстановки для здійснення життєдіяльності курсантів (слухачів, студентів), науково-педагогічних працівників, офіцерів курсової ланки, вихователів, їхньої адаптації до умов освітнього середовища у ВВНЗ;

– формування в курсантів (слухачів, студентів) стійкої військово-професійної мотивації та здатності до самопізнання, самореалізації та самоутвердження;

– оволодіння фундаментальними теоретичними знаннями, впевненими прийомами та способами навчально-пізнавальної, науково-дослідницької, військово-професійної, службової діяльності.

5. Освітнє середовище у ВВНЗ авіаційного профілю є відкритою системою, що адаптується до соціокультурного досвіду (міжнародне становище, політичні, соціальні, культурні чинники, стан економіки, рівень постачання ресурсів, ймовірний противник). Цей досвід постійно оновлюється та відбивається у змісті військово-професійної освіти.

Освітнє середовище у ВВНЗ авіаційного профілю має адекватно та оперативно реагувати на зміни в зовнішньому освітньому середовищі та постійно обмінюватись із соціальними підсистемами інформаційними, інтелектуальними та фінансовими ресурсами, що забезпечують функціонування та розвиток освітнього середовища.

Відкритість щодо зовнішніх контактів забезпечує збагачення та оновлення освітнього середовища у ВВНЗ авіаційного профілю, підвищує соціальний, особистісний, педагогічний і професійний потенціал суб'єктів освітнього середовища.

6. Освітнє середовище у ВВНЗ авіаційного профілю є динамічною системою, що розвивається у просторі та еволюціонує в часі, змінюється та самовдосконалюється у своєму предметі (освітній діяльності педагогів і курсантів (студентів, слухачів) та результаті діяльності (основних принципах, ідеях, навчальній інформації, засвоєному змісті фахової освіти, формах, засобах організації освіти).

7. Освітнє середовище у ВВНЗ авіаційного профілю є керованою системою, що передбачає організацію управління, в межах якого здійснюється планування, організація, контроль, аналіз якості освіти, прогнозування її розвитку.

8. Освітнє середовище у ВВНЗ авіаційного профілю є гармонійною, життєздатною системою, активною стосовно суб'єктів середовища, які одночасно є його об'єктами.

Слід зазначити, що в межах освітнього середовища суб'єкт освітньої діяльності (курсант, студент, слухач, науково-педагогічний працівник, офіцер – представник курсової ланки, вихователь, представник соціально-психологічної служби), своєю чергою, має розглядатися як відкрита система, здатна до саморозвитку.

Компетентнісний підхід в якості методологічного підґрунтя щодо вирішення освітніх проблем є широковживаним у дослідженнях зарубіжних науковців А. Бермуса, Дж. Боуена, А. Дахіна, М. Лейгера, С. Маслача, А. Мехью, Дж. Равена, Е. Тоффлера, Р. Уайта, Е. Шорта, Р. Хайгетрі. Проблема компетентнісного підходу розкрита у дослідженнях українських учених С. Бондара, О. Овчарук, О. Пометун, І. Родигіної та інших. Зокрема, компетентнісний підхід у системі вищої професійної освіти є предметом наукових досліджень вітчизняних учених Н. Бібік, О. Гури, І. Зязюна, С. Трофименко.

У світлі вивчення проблеми формування освітнього середовища вищого військового навчального закладу авіаційного профілю актуальною є дефініція компетентності як дисипативної структури особистості, що збувається енергії в освітньо-професійному середовищі, втрачаючи наявні ресурси, та систематично поповнюється новими ресурсами через поновлення знань, оволодіння новою інформацією, вдосконалення вмінь особистості. Аналогічну думку висловлює й О. Гура, який відзначає, що компетентність не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації. Зазначене актуалізує такі ознаки компетентності, як-от: поліфункціональність, надпредметність, багатовимірність, наявність яких значно поширює сферу розвитку особистості [7]

В основу компетентнісного підходу до професійної підготовки майбутніх військових фахівців авіаційного профілю в освітньому середовищі вищого військового навчального закладу покладено положення про те, що у процесі навчання курсант (слухач) не лише набув деякий набір знань, умінь і навичок, але й підвищив загальну та психолого-педагогічну культуру, сформував цілісне уявлення про майбутню професійну діяльність, психологічні особливості людини як про основні чинники успішності службової кар'єри, навчився самостійно мислити та передбачати наслідки власних дій, самостійно здобувати знання та адекватно оцінювати свої можливості, знаходити оптимальні шляхи досягнення мети та подолання службових і життєвих труднощів, усвідомлював високу особисту відповідальність за життя та здоров'я підлеглих по службі людей.

У військово-педагогічній думці компетентність військовослужбовця прийнято характеризувати як єдність соціально-особистісних, загальнонаукових, військово-технічних, військово-спеціальних, загальновійськових компетенцій. Зазначені компетенції доцільно, на наш погляд, поєднати до таких блоків, як мотиваційно-ціннісний, соціально-комунікативний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-розвивальний

У ході дослідження встановлено, що освітнє середовище у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю має слугувати організаційно-методичним забезпеченням розвитку відповідних складових військово-професійної компетентності майбутніх військових фахівців авіаційного профілю.

Так, формування *мотиваційно-ціннісного компонента* військово-професійної компетентності майбутнього військового фахівця авіаційного профілю забезпечується належним військово-патріотичним вихованням курсантів (студентів, слухачів), інтеграцією освітнього середовища ВВНЗ авіаційного профілю в соціокультурне середовище міста, регіону, міста, країни, Європи, світу, створенням яскравого іміджу, підтриманням традицій та корпоративної культури.

Формування *соціально-комунікативного компонента* військово-професійної компетентності майбутнього військового фахівця авіаційного профілю передбачає

розвиток умінь толерантного спілкування, активної взаємодії, продуктивної співпраці. Зазначені вміння неможливі без досвіду комунікаційних процесів з іншими суб'єктами освітнього середовища, опанування ефективними технологіями в певних умовах.

Формування соціально-комунікативного компонента військово-професійної компетентності майбутнього фахівця авіаційного профілю відбувається завдяки наявності в освітньому середовищі загальних і локальних цінностей, традицій, ідеалів, вимог до моделей поведінки. Своєю чергою розвиток військово-професійної компетентності суб'єктів потребує подальшого вдосконалення освітнього середовища, оскільки суб'єкт освітньої діяльності, змінюючись сам, змінює ситуацію навколо себе, наповнюючи освітнє середовище новими знаннями, досвідом, способами діяльності, спонукаючи до нових потреб.

Формування когнітивно-діяльнісного, зокрема загальнонаукового компонента військово-професійної компетентності майбутніх військових фахівців авіаційного профілю, передбачає розвиток у курсантів (студентів, слухачів) пізнавальних процесів, трансляції та засвоєння змісту освітньо-професійної програми (ОПП). Необхідність впливу освітнього середовища на формування когнітивно-діяльнісного компонента військово-професійної компетентності майбутнього військового фахівця авіаційного профілю пояснюється присутністю в освітньому середовищі суб'єктів, які передають зміст освіти у процесі педагогічної взаємодії, за допомогою певних засобів, технологій навчання, виховання, управління у певних предметно-просторових умовах.

Формування військово-технічного, військово-спеціального, загальновійськового компонентів військово-професійної компетентності військових фахівців авіаційного профілю передбачає надбання та розвитку в них професійних умінь, навичок, компетенцій на репродуктивному, продуктивному та творчому рівнях, які забезпечуються здійсненням необхідних практичних дій за допомогою партнерів, самостійної науково-дослідницької діяльності, вдосконалення відомих дій, операцій та створення нових.

Формування особистісно-розвивального компонента військово-професійної компетентності майбутнього військового фахівця в освітньому середовищі у ВВНЗ авіаційного профілю забезпечується його раціональною організацією, чітким плануванням, режимом і розпорядком роботи закритого вищого військового навчального закладу, що передбачає чергування розумового та фізичного навантаження, праці та відпочинку, щоденні фізкультурно-оздоровчі та практичні заняття на свіжому повітрі, які забезпечують високий рівень інтелектуального, фізичного, загальнокультурного розвитку майбутніх військових фахівців авіаційного профілю.

Із позицій компетентнісного підходу якість підготовки випускника військового вишу має оцінюватись за допомогою нових діагностичних засобів із переходом від оцінки знань до оцінки компетенцій та визначення рівня компетентності в цілому. Компетентнісний підхід у військово-професійній освіті визначає особливу організацію освітнього середовища вищого військового навчального закладу, яка має супроводжуватися підвищенням проблемно-дослідницької, практичної, творчої спрямованості освітньо-професійної діяльності, зорієнтованості її змісту, форм, методів на вимоги сучасного етапу розвитку Повітряних Сил Збройних Сил України.

Дослідження освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю, в якому відбувається професійне становлення майбутніх військових фахівців, розкриття їх потенціалу та реалізація індивідуальних можливостей у навчальній і професійній сфері, є проблемою акмеологічною, тому для нашого дослідження складають інтерес теоретичні та практичні розробки акмеологів К. Абульханової-Славської, В. Алфімової, О. Бодальова, А. Деркача, В. Зазикіна, Н. Кузьминої, С. Пальчевського, Л. Рибалко.

Акмеологічний підхід спрямований на самовдосконалення особистості в освітньому середовищі, саморозвиток та просування майбутнього фахівця від однієї професійної вершини до іншої [8]. Оцінка якості підготовки військового професіонала з акмеологічних позицій враховує не лише зовнішні показники ефективності його

діяльності (успішність, продуктивність), але й внутрішній стан задоволеності від результату діяльності, наявність стійкої мотивації до поступального саморозвитку.

На думку О. Ганжи, освітнє середовище можна вважати акмеологічним у тому випадку, коли в результаті цілеспрямованої взаємодії всіх учасників освітнього процесу виникають об'єктивні можливості для актуалізації потреби в саморозвитку, реалізації свого творчого потенціалу та усвідомлення себе суб'єктом самозмін [9].

У дослідженні ми спираємося на ключові методологічні положення класичної, фундаментальної та військово-прикладної акмеології стосовно відображення в освітньому середовищі вищого військового навчального закладу акмеологічних закономірностей як істотних, стійких зв'язків та взаємин курсанта (студента, слухача) з умовами набуття фахової освіти, військової служби. Зазначені закономірності виявляються у внутрішніх стійких особистісних характеристиках, а також притаманні більш широкій, відкритій системі, зокрема освітньому середовищу вищого військового навчального закладу; характеризують досягнення військовослужбовцем власних вершин у навчальній діяльності й виконанні воїнського обов'язку, гармонійний розвиток його взаємопов'язаних характеристик (та самохарактеристики) як індивіда, суб'єкта навчально-професійної діяльності, особистості та індивідуальності.

Виключно цінним у контексті нашого дослідження є теза харківської дослідниці В. Орел про те, що мету та засоби свого розвитку особистість визначає самостійно, тоді як його сенс, зміст, спрямованість, міра активності та продуктивності є похідними від інтеграції внутрішніх особистісних станів із зовнішнім впливом середовища, в якому відбувається життєдіяльність особистості. З урахуванням думки дослідниці ми стверджуємо, що освітнє середовище у ВВНЗ авіаційного профілю має стати для майбутнього військового фахівця джерелом можливостей його особистісного зростання та професійного становлення, основою для набуття професійної культури, індивідуального досвіду, високих соціальних стандартів, ціннісних еталонів і орієнтацій, простором для самореалізації та оформлення самоідентичності [10].

Висновки. Тож освітнє середовище у ВВНЗ авіаційного профілю є доцільною, цілісною, динамічною, відкритою педагогічною системою, єдність якої забезпечується неперервними процесами здійснення фахової авіаційної освіти, військово-професійної діяльності, педагогічної та службової взаємодії, що зв'язує всі компоненти освітнього середовища вищого військового навчального закладу авіаційного профілю: суб'єктний, соціально-виховний, організаційно-управлінський, змістовно-процесуальний, результативний.

У ході дослідження встановлено, що освітнє середовище у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю має слугувати організаційно-методичним забезпеченням розвитку відповідних складових військово-професійної компетентності майбутніх військових фахівців авіаційного профілю.

Дотримання акмеологічного підходу до вирішення проблеми організації освітнього середовища у ВВНЗ має забезпечити формування високої мотивації досягнень майбутніх військових авіаторів, їхнє прагнення до успіху в освіті, самоосвіті, виконанні службових обов'язків.

У перспективі передбачається визначити та конкретизувати шляхи реалізації зазначених методологічних підходів у процесі формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю.

Список використаних джерел

1. Нецадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика : монографія / М. І. Нецадим. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 852 с.
2. Сідаш В. В. Інноваційний розвиток вищої військової освіти України: досвід, тенденції, перспективи, особливості підготовки військових льотчиків : монографія / В. В. Сідаш, А. М. Алімпієв, Г. В. Певцов та інші. – Х. : Цифрова друкарня № 1, 2012. – 456 с.

3. Литвинчук М. І. Від земних технологій підготовки льотних екіпажів до технологій космічних. П'ятирівнева технологія професійної підготовки льотчика : вікова історія, сьогодення та перспективи : монографія / М. І. Литвинчук. – Х. : ХУПС, 2013. – 420 с.
4. Лігоцький А. О. Основні засади побудови навчального процесу вищого військового навчального закладу з орієнтацією на упереджене формування професійних компетенцій випускників / А. О. Лігоцький // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : збірник наукових праць. – 2011. – № 1. – С. 61-71.
5. Акмеологія з основами психології кар'єри : навчальний посібник / уклад. О. М. Гавалешко, В. В. Пасніченко, Т. А. Кривко. – Чернівці : Рута, 2004. – 84 с.
6. Приходченко К. І. Творче освітньо-виховне середовище загальноосвітнього навчального закладу / К. І. Приходченко. – Х. : Основа ; Тріада +, 2007. – 160 с.
7. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія / О. І. Гура. – Запоріжжя : ЗІДМУ, 2006. – 332 с.
8. Рибалко Л. С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації вчителя (акмеологічний аспект) : [монографія] / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2007. – 443 с.
9. Ганжа О. Роль навчально-виховного середовища вищого навчального закладу в процесі формування соціально-професійної зрілості майбутнього вчителя історії / О. Ганжа // Наукові записки. – Вип. 93. – Серія : Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 39-44.
10. Орел В. В. Проблеми взаємодії особистості й соціального середовища / В. В. Орел // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти : матеріали п'ятих Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань / Національна академія ДПС України. – Ірпінь, 2007. – С. 220-222.

References

1. Neshchadym, MI 2003, *Viyskova osvita Ukrayiny: istoriya, teoriya, metodolohiya, praktyka*, Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr Kyivskyy universytet, Kyiv.
2. Sidash, VV 2012, *Innovatsiynny rozvytok vyshchoyi viyskovoyi osvity Ukrayiny : dosvid, tendentsiyi, perspektvy, osoblyvosti pidhotovky viyskovykh lotchykiv*, Tsyfrova drukarnya no. 1, Kharkiv.
3. Lytvynchuk, MI 2013, *Vid zemnykh tekhnolohiy pidhotovky lotnykh ekipazhiv do tekhnolohiy kosmichnykh. Pyatyrivneva tekhnolohiya profesiynoi pidhotovky lotchika : vikova istoriya, sohodennya ta perspektvy*, Kharkivskyy universytet Povitryanykh Syl imeni Ivana Kozheduba, Kharkiv.
4. Lihotskyu, AO 2011, 'Osnovni zasady pobudovy navchalnoho protsesu vyshchoho viyskovoho navchalnoho zakladu z oriyentatsiyeyu na uperedzhene formuvannya profesiynykh kompetensiy vypusknikiv', *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny*, no. 1, pp. 61-71.
5. Havaleshko, OM, Pasnichenko, VV & Kryvko, TA 2004, *Akmeologiya z osnovamy psykholohiyi karyery*, Ruta, Chernivtsi.
6. Prykhodchenko, KI 2007, *Tvorche osvithno-vykhovne seredovyshche zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu*, Vydavnycha hrupa Osнова, Triada+, Kharkiv.
7. Hura, OI 2006, *Psykholoho-pedahohichna kompetentnist vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu : teoretyko-metodolohichnyy aspekt*, Zaporizkyy instytut derzhavnogo ta munitsypalnoho upravlinnya, Zaporizhzhya.
8. Rybalko, LS 2007, *Metodoloho-teoretychni zasady profesiyno-pedahohichnoyi samorealizatsiyi vchytelya (akmeolohichnyy aspekt)*, Zaporizkyy derzhavnyy medychnyy universytet, Zaporizhzhya.
9. Hanzha, O 2009, 'Rol navchalno-vykhovnoho seredovyshcha vyshchoho navchalnoho zakladu v protsesi formuvannya sotsialno-profesiynoi zrilosti maybutnoho vchytelya istoriyi', *Naukovi zapysky*, no. 93, pp. 39-43.
10. Orel, VV 2007, 'Problemy vzyemodiyi osobystosti y sotsialnoho seredovyshcha', *Problemy humanizatsiyi navchannya ta vykhovannya u vyshchomu zakladi osvity*, materialy pyatykh Irpinskykh mizhnarodnykh nauково-pedahohichnykh chytan, Natsionalna akademiya DPS Ukrayiny, Irpin, pp. 220-222.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2016р.